

Siegfried Huigen, red.
De Gids: Plaatsen van Afrikaner herinnering

Amsterdam: Balans, 2008 (november-december)
142 pp. ISBN 978-90-5018-9354

De Gids bracht in november-december 2008 een themanummer over Zuid-Afrika uit. Onder de titel "Plaatsen van Afrikaner herinnering" worden zeven essays verzameld over een aantal collectieve herinneringsplaatsen van de Afrikaner. Ze worden aangevuld met enkele gedichten en twee andere bijdragen, namelijk de jeugdherinneringen van Elisabeth Eybers ingeleid door Ena Jansen en het verslag van een onderhoud met Schalk Burger senior door Simon Kuper. Het themanummer wordt ingeleid door Siegfried Huigen, professor Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Stellenbosh. De aanleiding tot de samenstelling van dit themanummer was een project van Siegfried Huigen in samenwerking met Albert Grundlingh, professor geschiedenis aan dezelfde universiteit, over de plaatsen van herinnering van de Afrikaner. Nederlandse, Duitse en Franse voorbeelden hadden hen geïnspireerd tot het opzetten van een tegenhanger over de Afrikaner cultuur. Op een studiedag aan de Universiteit van Stellenbosch op 15 september 2007 werd bestek opgemaakt van de bereikte resultaten. Het boek *Van Volksmoeder tot Fokofpolisiekar* (2008) bevat de bijdragen tot deze studiedag en is onlangs in het Afrikaans verschenen bij Sunmedia in Zuid-Afrika. Tegen eind 2009 staat een Engelse versie op stapel. Het Afrikaner herinneringsproject kwam ter ore van de redactie van *De Gids* die er graag een afzonderlijk themanummer aan wilde besteden.

In de inleiding tot dit themanummer omschrijft Siegfried Huigen het concept 'plaatsen van herinnering' als volgt:

Plaatsen van herinnering kunnen daarom zowel materieel als immaterieel zijn: gebouwen, gebeurtenissen, handelingen, verhalen en personen. In termen van de mediatheorie zou men kunnen spreken van 'iconen.' Ze zijn geen plaatsen van herinnering als gevolg van hun materialiteit, maar vanwege hun symbolische functie. 'Plaats' wordt hier in een metaforische, heuristische zin begrepen, op de manier van een topos in de klassieke retorica. Bij een plaats van herinnering worden herinneringen gevonden. De herinneringen kunnen troostrijk zijn, maar vaak ook pijnlijk (2008: 853).

Het spreekt voor zich dat herinneringsplaatsen gewoonlijk een persoonlijke invulling krijgen. Toch overstijgen ze dikwijls het persoonlijke niveau wanneer ze collectief bezit zijn en dus tot het gedeelde culturele erfgoed van een groep, volk of land behoren. Ze zijn daardoor bakens van de identiteit, in dit geval van de Afrikaner identiteit. Wat maakt de Afrikaner tot wat hij is? Welke zijn de symbolen of iconen die aan zijn wereldbeeld gestalte geven en dit daardoor ook versterken?

In *De gids* zijn essays opgenomen van Marlene van Niekerk over de maaltijden en de eetcultuur, van Siegfried Huigen over monumenten voor de Afrikaanse taal, van Gerrit Olivier over de *lokasie*, van Lizette Grobler over de *windpomp*, van Ena Jansen over de huisbediende, van Albert Grundlingh over rugby en van Stephanus Muller over "Die Stem," een gedicht geschreven door C.J. Langenhoven in 1918, later getoonzet, tot nationaal volkslied verheven in 1957 en daarna niet meer weg te denken uit de Afrikaner psyche.

Onmiddellijk rijst de vraag waarom juist deze herinneringsplaatsen werden geselecteerd en geen andere zoals *die plaas* of de boerderij, de NG Kerk of de dominee, *die Nasionale Party*, het Voortrekkermonument, de ossenwagen, de Anglo-Boereoorlog, Bloedrivier, het schooluniform, jacht en visvangst, *die veld* of de natuur, het strandhuis, *Huisgenoot*, het Afrikaner gezinstijdschrift bij uitstek, *padkos*, mondvoorraad voor de lange autoritten enz. Op basis van welke criteria werden niet deze maar andere iconen tot Afrikaner herinneringsbeelden gecanoniseerd? Deze vraag geldt *a fortiori* voor de kleinere selectie opstellen die in *De Gids* verschenen is. Voor de keuze wordt geen verantwoording gegeven.

De essays behandelen diverse facetten van de Afrikaner cultuur. Opvallend daarbij is dat telkens met grof geschut op de plaatsen van Afrikaner herinnering geschoten wordt. Aan de plaatsen van Afrikaner herinnering kleven zoveel schaamte, zoveel onlustgevoelens, zoveel negatieve connotaties vast dat ze alleen maar kunnen worden verguisd of zo snel mogelijk worden vergeten. De plaatsen van herinnering moeten in het beste geval een totaal andere invulling en bestemming krijgen, in het slechtste worden ze liefst zo snel mogelijk met de grond gelijk gemaakt. Zo schrijft Marlene van Niekerk over de eetcultuur:

Het boek [*Moltrein* van Dan Roodt] verwoordt iets van wat ik als een zelfvernietigingsmechanisme recht in het hart van de eetcultuur van de Afrikaner herken. De naam van dit mechanisme is 'het narcisme van de welvoorzene dis.' Het gaat gepaard met snobisme, exclusiviteit, minachting voor de ander, opschepperij, gulzigheid, egoïsme, meerderwaardigheid, chauvinisme, seksisme en solipsisme. Het is dit mechanisme dat herkenbaar is in het eerste standbewustzijn aan de vroege Kaap, en later in de gemoedelijke zelfgenoegzaamheid van een politiek dominante patriarchale Afrikaner middenklasse en uiteindelijk in de pruilende, protserige eigenliefde van de snobistische hogere middenklasse van de stedelijke Euro-Afrikaner. (2008: 874)

Het Taalmonument voor het Afrikaans bij Paarl is volgens Siegfried Huigen "het doelwit geworden van afkeer van het machtsmisbruik door Afrikaners" (2008: 890). De *lokasie* is het onvermijdelijke aanhangsel van elk dorp en elke stad, de armoedige woonbuurten voor de zwarte, bruine of Indiër bevolking, indien mogelijk achter een heuvel weggestopt. De woonbuurten van de zwarten waren voor de blanken onbekend terrein. De *lokasie* had geen realiteit omdat ze tot de niet-blanke wereld behoorde; ze kon daardoor alleen maar verbeeld worden. Hetzelfde was het geval voor het privé-leven van de huisbedienden. Ondanks het intieme dagelijkse contact tussen het blanke huisgezin en de zwarte huisbedienden ontstond er, de uitzondering niet te na gesproken, geen nauwe persoonlijke band en zeker geen vriendschappelijke verhouding. Zoals de afstand tussen het blanke dorp en de zwarte woonbuurt niet werd overbrugd, zo werd ook het onderscheid tussen

baas of bazin en huisbediende niet opgeheven. Bepaalde ongeschreven grenzen werden niet overschreden. Deze gedragspatronen vormden de fundamenten van de apartheidssamenleving, waaraan ook het rugby, de Afrikaner sport bij uitstek, en "Die Stem" uitdrukking gaven. Ze waren geïnterioriseerd en algemeen geaccepteerd en daardoor onwrikbaar verankerd in de Zuid-Afrikaanse maatschappij. Vandaar de verzuchting van Ena Jansen om de witte vlekken uit het verleden vol te schrijven door aan de anonieme zwarte gestalten, die steeds op de periferie van de blanke leefwereld aanwezig waren, een naam, een gezicht en een persoonlijke geschiedenis te geven. Het wijst er op hoezeer de contacten tussen blank en zwart, ondanks hun dikwijls intieme karakter, meestal beperkt bleven tot oppervlakkige gebaren en vluchtige, lege formaliteiten. Zelfs herinneringen aan de *windpomp* lijken niet onproblematisch te zijn. Aan dit alomtegenwoordige baken in het Zuid-Afrikaanse landschap is het Fred Turner Museum in Loeriesfontein gewijd. Ook nu schuilt er een addertje onder het gras. De *windpomp* blijkt bij nader toezien geen onschuldige waterpomp te zijn maar een symbool van blanke heerschappij dat dringend aan reclassificatie en herinterpretatie toe is. "Een ruimere benadering die ook erkenning geeft aan andere historische perspectieven op de *windpomp* en niet slechts de blik van de pionier en zijn nakomelingen belicht, zou beter aansluiten bij het huidige discours over symbolische schadeloosstelling" besluit Lizette Grobler haar essay (2008: 936).

De terugblik van Elisabeth Eybers op haar jeugd vormt een uitzondering op de ontluisterende benadering van de andere plaatsen van Afrikaner herinnering. Eybers beschrijft haar jeugdijaren als een idyllische periode: jaren van zorgeloos geluk op Schweizer-Reineke, een dorp in West-Transvaal, waar haar vader dominee was. In haar poëzie komt Eybers regelmatig terug op haar onbekommerde jeugd en op de aantrekkingskracht die van het Zuid-Afrikaanse landschap uitgaat. Ze is absoluut niet schuld bewust over haar kinderjaren en zelfs de *lokasie* wordt in haar jeugdherinneringen omfloerst met een romantisch waas: "Om negen uur luidde de klok van het politiebureau, en daarna mochten de zwarte mensen niet meer op straat rondhangen. Hun gezang in de lokasie (zwarte woonbuurt), veelstemmige liederen met eindeloos eentonige, weemoedige herhalingen, dreef dikwijls tot laat in de nacht over het stille dorp" (2008: 919). Elisabeth Eybers voelt niet de behoefte om haar jeugdherinneringen vanuit een achternaperspectief met een saus van revisionistische politieke correctheid te overgieten.

De persoonlijke herinneringen van Elisabeth Eybers contrasteren scherp met de andere essays over de collectieve plaatsen van Afrikaner herinnering. Deze zijn onherroepelijk aangevreten door de vermaledijde geschiedenis van het Afrikaner volk. Er kan niet meer met nostalgische onschuld aan teruggedacht worden want ze roepen een wereld op van apartheid en rassendiscriminatie, van privilegiëring en verknechting, van rijkdom en armoede, van machtsmisbruik en machteloosheid, van triomfalisme en vernedering. De plaatsen van Afrikaner herinnering zijn onherroepelijk besmet door het apartheidsverleden. Een hunkering ernaar of een verheerlijking ervan getuigt van conservatisme en vanuit het huidige tijdsperspectief van een totaal onaanvaardbare reactionaire politieke ingesteldheid. Een dergelijke houding geeft immers blijk van totaal onbegrip voor wat deze plaatsen van Afrikaner herinnering voor de niet-Afrikaners betekenden. Vandaar dat deze bakens van alle kanten onder vuur werden genomen, zoals ook de tekeningen van Anton Kannemeyer die het tekstmateriaal in *De Gids* perfect aanvullen, illustreren.

Het eensgezinde, verwoede inhakken op de plaatsen van Afrikaner herinnering heeft ongetwijfeld ook te maken met een andere karakteristiek ervan, namelijk hun hypercollectieve karakter: ze werden door de meeste Afrikaners gedeeld en met dezelfde betekenis geladen. De Afrikaner cultuur was uiterst monolithisch van aard: alle Afrikaners werden verondersteld dezelfde nationalistische opvattingen en waarden erop na te houden. De nationalistische ideologie stelde op de identificatie van de Afrikaner met zijn volk. Door het manipuleren van de geschiedenis en de eenzijdige voorstelling van een aantal plaatsen van Afrikaner herinnering, zoals de Grote Trek naar het binnenland in de jaren dertig van de negentiende eeuw, de oprichting van het Genootskap van Regte Afrikaners in 1875 dat het Afrikaans als schrijftaal wilde invoeren, de Anglo-Boerenoorlog van 1899 tot 1902 werd niet alleen het volksgevoel aangewakkerd maar ook ideologische uniformiteit bewerkstelligd. De referentiepunten waren voor iedereen dezelfde. De collectieve plaatsen van Afrikaner herinnering hebben juist door hun toe-eigening door het Afrikaner nationalisme of door hun associatie met de apartheid hun bruikbaarheid in het nieuwe Zuid-Afrika verloren.

Positief ingekleurde collectieve plaatsen van Afrikaner herinnering lijken zelfs niet meer te bestaan. En ook persoonlijke herinneringen aan een zonovergoten jeugd, aan rugby- en andere sportsterren, aan helden uit de geschiedenis, zoals Gideon Scheepers, Jopie Fourie of generaal De la Rey, of uit de Afrikaanse literatuur, zoals *Bart Nel* en Rudolf Dreyer zijn uitermate verdacht geworden omdat ze niet kunnen losgekoppeld worden van het ideologische raamwerk van het Afrikaner nationalisme waarin ze tot stand gekomen zijn.

De keuze van de plaatsen van herinnering en de waarde die eraan toegekend wordt, staat niet los van de samenleving waarin deze herinneringen geactiveerd en beleefd worden. Nieuwe politieke meesters introduceren nieuwe politieke zeden en refereren naar andere plaatsen van herinnering. De plaatsen van herinnering van de zwarte bevolkingsgroepen zijn niet dezelfde als die van de Afrikaner of krijgen alleszins een totaal andere, soms diametraal tegenovergestelde invulling. De geschiedenis van de blanke wordt na 1994 door de geschiedenis van de zwarte Zuid-Afrikaan vervangen; andere plaatsen van herinnering worden gecanoniseerd. De hoogoplaaiende emoties en discussies over de wijziging van de namen van straten, dorpen, steden en gebieden geven dat onmiskenbaar aan. In Pretoria is er naast het Voortrekkermonument nu ook een Freedom Park ter ere van allen die hun leven gaven in de bevrijdingsstrijd. Overal in Zuid-Afrika zijn kleine of grote musea over de apartheid geopend: van het apartheidsmuseum in Johannesburg over het Red Location museum in Port Elizabeth tot het District Six museum in Kaapstad. Overal worden monumenten opgericht en standbeelden onthuld ter ere van de helden van de *struggle*. Het zijn de nieuwe, publieke referentiepunten die aan het democratische Zuid-Afrika van ná 1994 gestalte geven. Dat de verschillende bevolkingsgroepen hun eigen plaatsen van herinnering hebben, wijst op de verdeelde geschiedenis van Zuid-Afrika. "Verschillende herinneringen in conflict met elkaar, verhalend over verschillende geschiedenissen" schrijft Stephanus Muller (2008: 988).

De essays die in *De Gids* opgenomen zijn, bespreken op een boeiende manier een aantal plaatsen van Afrikaner herinnering. Toch voldoet het themanummer niet helemaal. Er ontbreekt een overkoepelend en samenvattend overzicht over de aard en de gevoelswaarde van de plaatsen van Afrikaner herinnering en over de betekeniswijziging die ze hebben

ondergaan. Meer achtergrondinformatie voor de Nederlandstalige lezers die niet vertrouwd zijn met de cultuur van de Afrikaner en met de geschiedenis van Zuid-Afrika was allicht ook aangewezen. Weten zij wat een *lokasie* is, welke rol de huisbediende en het kindermisje in het Afrikaner gezin speelden, dat rugby dé sport van de Afrikaner is en voetbal van de zwarte bevolking? Wat meer contextuele verduidelijking zou hen in staat stellen de bespreking van de verschillende plaatsen van Afrikaner herinnering correcter te interpreteren en precieser te situeren. In de plaats van de opgenomen gedichten van Antjie Krog, Wilma Stockenström, Gert Vlok Nel, Charl-Pierre Naudé en anderen, die op zich bijzonder mooi zijn, zouden illustratieve teksten over de verschillende plaatsen van herinnering die besproken worden meer op hun plaats zijn geweest. Op die manier zouden de Nederlandstalige lezers een beter inzicht gekregen hebben in hoe de hedendaagse Afrikaanse literatuur met de besproken plaatsen van herinnering omgaat. Waarom niet naast de weergave van "Die stem" ook de actuele herschrijving ervan door de popgroep Blouklip opgenomen, of ter illustratie van het essay over de *windpomp* het verhaal "n Nuwe argitektuur" van Tom Dreyer, of als aanvulling op het essay over de huisbediende het verhaal "Piëta" van J.M. Gilfillan, of over de *lokasie* het verhaal "Sonde van die kinders" van S.P. Benjamin of een passage uit *Slegs blankes/whites only* van Pierre de Vos over rugby. Een dergelijke juxtapositie zou het belang van de besproken herinneringsplaatsen als reële coördinaten voor de Afrikaner bevestigd en daardoor hun actualiteit en relevantie onderstreept hebben. Het themanummer over de plaatsen van Afrikaner herinnering van *De Gids* is, ondanks de enkele mankementen, erg inzichtgevend en interessant.

Luc Renders
Universiteit Hasselt
luc.renders@uhasselt.be